

5. <https://cbd.minjust.gov.kg/46-1765/edition/311578/ru>
6. Адамбекова А.Д, Исаева А.Т. Медийная среда в Кыргызской Республике: законодательство и роль СМИ // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2023. №11-1 (86). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediynaya-sreda-v-kyrgyzskoy-respublike-zakonodatelstvo-i-rol-smi> (дата обращения: 02.02.2025).
7. <https://cbd.minjust.gov.kg/202317/edition/1250965/kg>
8. <https://cbd.minjust.gov.kg/4-3155/edition/1177689/kg>
9. УТРК 2023-жыл үчүн отчету.
10. УТРК “Баластан” телеканалынын 2025-жылдын январь айы үчүн жумалык эфирдик чарчысы.
11. КТРК эфирдик пландары 2021-2022-жылдар
12. УТРК 2023-24-жылдар үчүн отчету.
13. УТРК “Улуттук биринчи каналынын” 2025-жылдын 20-26-январына карата апталык эфир планы.

УДК: 930.26

Умарова Рахима Тохтоназаровна

Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети
Тарых-филология факультети Тарых жана философия кафедрасы, ага окутуучу

АРХЕОЛОГИЯЛЫК ЭСТЕЛИКТЕРДИ ТУРИСТТИК БАГЫТТА ЭФФЕКТИВДҮҮ ПАЙДАЛАНУУ

Умарова Рахима Тохтоназаровна

Кыргызско-Узбекский Международный университет им. Б.Сыдыкова
Историк-филологический факультет кафедра Истории и философии, ст. преп.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ В ТУРИСТИЧЕСКОМ НАПРАВЛЕНИИ

Umarova Rakhima Tokhtonazarovna

Kyrgyz-Uzbek International B. Sydykov University
Faculty of History and Philology Department of History and Philosophy, art. rev.

EFFECTIVE USE OF ARCHAEOLOGICAL SITES IN TOURISM DESTINATIONS

Аннотация. Археологиялык эстеликтер – бул маданий мурастын маанилүү бөлүгү болуп, алардын туристтик потенциалын туура пайдалануу өлкөнүн экономикасын жана маданий тармагын өнүктүрүрөт. Алар туризмдин уникалдуу ресурсу болуп, өлкөнүн экономикалык жана маданий өнүгүүсүнө чоң салым кошо алат. Кыргызстандагы бай тарыхый мурастар туристтерди тартуунун негизги факторлорунун бири болуп саналат. Бирок бул эстеликтерди эффективдүү пайдалануу үчүн аларды изилдөө, сактоо, реставрациялоо жана заманбап туристтик инфраструктура менен камсыз кылуу зарыл. Бул иште археологиялык эстеликтерди туристтик багытта эффективдүү пайдалануу жолдору талданды. Башка өлкөлөрдүн ийгиликтүү тажрыйбалары каралып, заманбап ыкмалар сунушталды. Эстеликтердин баалуулугун сактоо менен бирге, туристтерди тартуу максатында инфраструктураны өнүктүрүү, маалыматтык технологияларды пайдалануу жана жергиликтүү калктын катышуусун камсыз кылуу сунуштары берилет. Мындан тышкары, эстеликтердин жайгашкан жерин, тарыхый маанисин жана эстетикалык өзгөчөлүктөрүн натыйжалуу пайдалануунун стратегиялары изилденди. Бул иш-чаралар өлкөнүн туристтик потенциалын жогорулатуу жана маданий мурастарды кийинки муундарга жеткирүүгө багытталган.

Негизги сөздөр: Археологиялык эстеликтер, маданий мурастар, туризм, экономикалык өнүгүү, инфраструктура, реставрация, маалыматтык технологиялар, туристтерди тартуу, тарыхый мурастар, эстеликтерди сактоо, жергиликтүү катышуу, туристтик потенциал, эл аралык тажрыйба.

Аннотация. Памятники археологии являются основой культурного наследия, и правильное использование их туристического потенциала будет способствовать развитию экономики и культурного сектора страны. Они являются уникальным ресурсом туризма и могут внести существенный вклад в экономическое и культурное развитие страны. Богатое историческое наследие Кыргызстана является одним из главных факторов привлечения туристов. Однако для эффективного использования этих памятников необходимо их изучать, сохранять, реставрировать и обеспечивать современной туристической инфраструктурой. В данной работе были проанализированы пути эффективного использования археологических памятников в туристическом направлении. Был рассмотрен успешный опыт других стран и предложены современные методы. Помимо сохранения ценности памятников, вносятся предложения по развитию инфраструктуры, использованию информационных технологий и обеспечению участия местного населения для привлечения туристов. Кроме того, были изучены стратегии эффективного использования местоположения, историческое значение и эстетические особенности памятников. Эти мероприятия направлены на повышение туристического потенциала страны и передачу культурного наследия будущим поколениям.

Ключевые слова: Археологические памятники, культурное наследие, туризм, экономическое развитие, инфраструктура, реставрация, информационные технологии, привлечение туристов, историческое наследие, сохранение памятников, участие местного населения, туристический потенциал, международный опыт.

Annotation. Archaeological monuments are the basis of cultural heritage, and proper use of their tourism potential will contribute to the development of the country's economy and cultural sector. They are a unique tourism resource and can make a significant contribution to the economic and cultural development of the country. The rich historical heritage of Kyrgyzstan is one of the main factors attracting tourists. However, for the effective use of these monuments it is necessary to study, preserve, restore and provide them with modern tourism infrastructure. In this work, ways to effectively use archaeological sites in tourism were analyzed. The successful experience of other countries was reviewed and modern methods were proposed. Apart from preserving the value of the monuments, proposals are being made to develop infrastructure, use information technology and ensure participation of local people to attract tourists. In addition, strategies for effective use of location, historical significance and aesthetic features of the monuments were studied. These events are aimed at increasing the country's tourism potential and passing on cultural heritage to future generations.

Key words: Archaeological sites, cultural heritage, tourism, economic development, infrastructure, restoration, information technology, attracting tourists, historical heritage, conservation of monuments, local participation, tourism potential, international experience.

Археологиялык эстеликтер – бул адамзаттын тарыхынын жана маданиятынын эң баалуу мурастарынын бири. Алар коомдун тарыхый өнүгүү процессин чагылдырган маданий баалуулуктар катары белгиленет.

Бүгүнкү күндө археологиялык эстеликтерди коргоо менен бирге аларды туристтик багытта пайдалануу да маанилүү. Археологиялык объекттер туризмди өнүктүрүүдө маанилүү ресурс болуп, өлкөнүн экономикалык жана маданий өнүгүүсүнө чоң салым кошот. Кыргызстан туризмди өнүктүрүү үчүн өзгөчө бай жаратылыш ресурстары менен айырмаланып турат. Экономикалык жактан

өнүккөн ири өрөөндөрдөн башка дээрлик бүт аймагы калкынын аздыгынан жана кооптуу өндүрүштөрдүн жоктугунан экологиялык жактан таза деп эсептелинет.

Археологиялык эстеликтер уникалдуу объекттер катары туристтерди тартуунун негизги факторлорунун бири болуп саналат. Кыргызстандын аймагында Сулайман-Тоо, Таш-Рабат кербен сарайы, Баласагын шаарынын урандылары, Саймалуу-Таш сыяктуу байыркы маданий жана тарыхый эстеликтер орун алган. Бул объекттердин потенциалы төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ:

1. Эстеликтер байыркы цивилизациялардын, мамлекеттердин жана коомдук түзүлүштөрдүн издерин чагылдырат.

2. Археологиялык объекттерге дүйнө жүзүнөн туристтердин кызыгуусу жогору, айрыкча изилдөө жана билим алуу максатында келгендер көп.

3. Эстеликтер элдин маданий баалуулуктарын жана жашоо образын таанытууга жардам берет.

Археологиялык эстеликтерди туристтик багытта эффективдүү пайдалануу үчүн бир нече негизги багыттарды ишке ашыруу зарыл:

1. Археологиялык объекттердин жанына ыңгайлуу жолдорду, мейманканаларды, гиддик кызматтарды жана башка инфраструктуралык шарттарды түзүү.

2. Санариптик тиркемелер, виртуалдык гиддер жана интерактивдүү карталар аркылуу эстеликтердин тарыхый маанисин жана кооздугун таанытуу.

3. Эстеликтерди пайдаланууда жергиликтүү калктын активдүү катышуусу, мисалы, гиддик кызматтарды көрсөтүү же кол өнөрчүлүк продукцияларын сатуу.

4. Археологиялык эстеликтердин базасында тарыхый реконструкциялар, фестивалдар жана семинарлар өткөрүү аркылуу туристтерди тартуу.

5. Объекттердин сакталышын камсыздап, туристтердин жоопкерчиликти камсыз кылуусун көзөмөлдөө.

Дүйнөлүк тажрыйбада археологиялык эстеликтерди туризмде пайдалануунун ийгиликтүү мисалдары көп.

Мисалы: Египеттеги пирамидалар туристтик индустриянын негизги бөлүгү болуп, өлкөнүн экономикасына ири киреше алып келет. Италиядагы Помпей шаарынын калдыктары археологиялык туризмдин эталону катары эсептелет. Анда инфраструктуралык шарттар жакшы өнүккөн. Түркиядагы Эфес шаары жыл сайын миллиондогон туристтерди кабыл алып, маданий мурастарды жайылтууда үлгү көрсөтүүдө.

Дүйнөлүк тажрыйбалардан пайдаланып, Кыргызстандын потенциалы жана мүмкүнчүлүктөрүн көрө турган болсок, Улуу Жибек Жолунун бир бөлүгү болуп келген Кыргызстандын аймагында көптөгөн археологиялык жана архитектуралык эстеликтер сакталган.

Мисалы:

– Сулайман-Тоо (Ош шаары) ЮНЕСКОнун Дүйнөлүк мурастар тизмесине кирген. Бул жерде көп сандаган үңкүрлөр, петроглифтер жана тарыхый мечиттер бар.

– Таш-Рабат кербен сарайы (Нарын облусу) -Улуу Жибек жолунун маанилүү бекеттеринин бири болгон.

– Ош шаарындагы Ак-Буура дөбөсү - Байыркы мезгилден бери отурукташкан жайлардын бири. Көчмөндөрдүн жана отурукташкан калктын аралаш маданиятын чагылдырган археологиялык аймак.

– Шоро-Башат шаар чалдыбар (Өзгөн району) байыркы тарыхый шаарлардын калдыктары. Кыргызстандын түштүк аймагындагы маанилүү соода жана маданий борборлордун бири болгон.

– Баласагун шаары (Чүй облусу) Каракандар мамлекетинин борбору болгон (IX–XII кк). Бурана мунарасы ушул шаардан калган эң белгилүү эстеликтердин бири.

– Саймалуу-Таш петроглифтери (Жалал-Абад облусу) – 5 миңден ашык ташка чегилген сүрөттөрдү камтыган археологиялык эстелик. Байыркы көчмөн элдердин турмушу, дини жана маданияты жөнүндө маалымат берет.

Бул археологиялык эстеликтер Кыргызстандагы байыркы тарыхтын көп катмарлуу экенин далилдеп, өлкөнү туристтик жана илимий изилдөө борбору катары өнүктүрүүгө чоң мүмкүнчүлүктөрдү берет.

Бул эстеликтерди эффективдүү пайдалануу үчүн:

1. Археологиялык туризмди өнүктүрүү боюнча улуттук стратегияны иштеп чыгуу;

2. Эл аралык гранттарды жана инвестицияларды тартуу;

3. Маданий туризмди жайылтуу үчүн билим берүү программаларын ишке ашыруу.

Археологиялык эстеликтерди туристтик багытта эффективдүү пайдалануу - бул өлкөнүн экономикасына, маданиятына жана эл аралык аброюна чоң салым кошо турган тармак. Туризм менен археологиянын айкалышы маданий мурастарды сактоону камсыздоо менен бирге, жергиликтүү калкка жаңы экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Археологиялык эстеликтерди туура пайдалануу Кыргызстандын туристтик потенциалын арттырып, тарыхый мурастарды

келечек муундарга сактоого өбөлгө түзөт. Бул максатта мамлекеттин, жеке ишкерлердин жана жарандык коомдун биргелешкен иш-аракеттери зарыл. Кыргызстандагы эстеликтердин сакталышы биринчи кезекте Кыргызстан үчүн, кыргыз эли үчүн керек. [2].

Тарыхый эстеликтерди сактап калуу аракетин көрүү азыркы цивилизациялык коомдун өзгөчөлүктөрүнүн бири болуп саналат.

Археологиялык эстеликтерди туристтик багытта эффективдүү пайдалануу – бул маданий мурастарды сактоо жана өнүктүрүү аркылуу туристтик тармакты өркүндөтүү, экономиканы стимулдаштыруу жана коомдун маданий аң-сезимин жогорулатуу максатын көздөгөн ишмердүүлүк. Бул стратегиянын негизги максаттары төмөнкүлөрдү камтыйт:

Маданий мурасты сактоо жана коргоо – бул элдин тарыхын, маданиятын жана цивилизациясын чагылдырган баа жеткис мурас. Туризмди өнүктүрүү менен эстеликтерге кам көрүү үчүн финансылык булактарды тартууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Маданий объектилерди сактоо жана реставрациялоо иш-чаралары жүргүзүлөт. Археологиялык эстеликтерди туристтик маршруттарга кошуу аркылуу жергиликтүү жана эл аралык туристтерди тартууга шарт түзүлөт. Туризмдин өнүгүшү жергиликтүү экономикага оң таасирин тийгизип, жаңы жумуш орундарын түзүүгө жана ишкердиктин өсүшүнө өбөлгө болот. Туристтерден түшкөн киреше инфраструктураны жакшыртууга жана маданий жайларды өнүктүрүүгө жумшалат. Археологиялык эстеликтер жайгашкан аймактардагы калкка кошумча киреше булактарын түзүү (гиддик кызматтар, сувенирлерди сатуулар, транспорт жана тамак-аш тейлөө кызматтары ж.б.) [7].

Археологиялык эстеликтерди туристтик багытта эффективдүү пайдалануу – бул маданий мурасты сактоо менен катар өлкөнүн экономикасын өнүктүрүүгө, туризмди өркүндөтүүгө жана элдин тарыхый аң-сезимин жогорулатууга багытталган узак мөөнөттүү стратегия. Бул аракеттер мамлекеттин, илимий мекемелердин, туристтик тармактын жана жергиликтүү жамааттардын тыгыз кызматташтыгы аркылуу ийгиликтүү ишке ашырылышы мүмкүн.

Кыргыз Республикасында 2003-жылы кабыл алынган, маданий мурастарды коргоо боюнча ЮНЕСКОнун Конвенциясын ишке ашыруу максатында ар кандай иш-чаралар жасалган. Өлкөдө маданий-тарыхый мурастарды коргоо максатында бир катар маанилүү мыйзамдар кабыл алынган.

2012-жылдын 28-июнунда кабыл алынган «Кыргыз Республикасынын материалдык эмес маданий мурастары жөнүндө» мыйзамы жана ушул эле жылдын январь айында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому, Кыргыз Республикасынын материалдык эмес маданий мурастарды изилдөө, жайылтуу жана коргоо жөнүндө, Улуттук программасы кабыл алынган. Программанын негизги максаты, улуттук маданий баалуулуктарды жайылтуу жаш муундардын руханий жан дүйнөсүн байытуу жана кыргыз элинин ынтымагын бекемдөө жолдору каралган [4].

Кыргызстандын тарыхын жана маданиятын иликтөө, жайылтуу иштерин жүргүзүү, маданий мурас эстеликтерин сактоо, тарых жана маданият боюнча тасмаларды тартуу жана ички туризмдин маршруттарын өнүктүрүү иштери жүргүзүлдү. Өлкөбүздүн улуттук каада-салттарына, маданиятына кызыккан туристер маданий экскурсияларды тандап алышат. Бул экскурсиялар архитектуралык жана тарыхый эстеликтерди, маданий чиркөөлөрдү, мемориалдык комплекстерди тааныштыруу менен жүргүзүлөт. Экскурсиялык турларды түзүүдө, жаратылышты жана маданий-тарыхый эстеликтерди айкалыштырып, турларды тейлөөдө улуттук каада-салттарды колдонуу менен активдүү эс алуунун күйөрмандарынын арасында, экскурсиялык турлардын туруктуу популярдуулугун камсыз кылууга болот. Ошондуктан, маданий мурастар өлкөдө туризмди өнүктүрүүдө негизиги орунду ээлеп, ал кыргыз элинин рухун көтөрүү, улуттук сезимди жандандырууда зор таасирин тийгизет.

Ошондой эле, археологиялык эстеликтерди натыйжалуу пайдалануунун пайдасы ото чоң деп эсептейм.

1. Тарыхый мурастарды сактоо–археологиялык жайлардын сакталышын камсыз кылат;
2. Туристтик агымды көбөйтүү – өлкөгө чет элдик туристтерди тартууга шарт түзөт;
3. Экономикалык өнүгүү – жаңы жумуш орун-

дары түзүлүп, жергиликтүү ишкерлерге мүмкүнчүлүк берилет;

4. Маданий иденттүүлүктү бекемдөө – улуттук тарыхка болгон кызыгуу артып, жаштардын маданий билимин тереңдетет.

Археологиялык эстеликтерди эффективдүү пайдалануу – бул стратегиялык жана комплекстүү мамилени талап кылган ишмердүүлүк болуп эсептелет. Инфраструк-

тураны жакшыртуу, тарыхый мурастарды коргоо, санарип технологияларды киргизүү жана жергиликтүү элдин активдүү катышуусу археологиялык туризмди өнүктүрүүнүн негизги факторлору болуп саналат.

Кыргызстандын бай археологиялык мурастарын туура пайдалансак, бул тармак өлкөнүн маданий жана экономикалык өнүгүүсүнө чоң салым кошот. [5].

Адабияттар:

1. Абрасулов С.Ж. Потенциалы возможности и тенденции развитие туризма в Кыргызстане. Б., 2001.
2. Кыргыз Республикасынын тарыхый-маданий мурастарын коргоо жана пайдалануу боюнча 2015–2020-жылдарга карата концепция.
3. Бернштам А.Н. Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы жана археологиясы боюнча тандалма эмгектер. Б., 2004.
4. Бегалиева А.С. Сохранение уникального культурного наследия – атрибут успеха туризма 2011. Научный журнал “Вопросы истории Кыргызстана”, №2.
5. Кыргыздардын маданий мурастары. Б., 2019.
6. Комиссаров В.А., Йен Клейтор. Основные проблемы туристической отрасли Кыргызстана. / Сборник Туризм Кыргызстана, №6. - Бишкек, 2011.
7. Низамиев А.Г. Туризм Кыргызстана: социально экономическое аспекты Ош., 2005.

УДК 811.512.111

Ирина Петровна Лукина

Бюджетное научное учреждение Чувашской Республики
«Чувашский государственный институт гуманитарных наук»

О ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТЕРМИНАХ В СОСТАВЕ ЧУВАШСКИХ ТОПОНИМОВ

Ирина Петровна Лукина

Чуваш Республикасынын бюджеттик илимий мекемеси
«Чуваш мамлекеттик гуманитардык институту»

КУРАМЫНДАГЫ ЧУВАШИЯ ТОПОНИМДЕРИ БОЛГОН ГЕОГРАФИЯЛЫК ТЕРМИНДЕР

Irina Petrovna Lukina

Budget Scientific Institution of the Chuvash Republic
“Chuvash State Institute of Humanities”
Ministry of Education of the Chuvash Republic

ABOUT GEOGRAPHICAL TERMS IN COMPOSITION CHUVASH TOPONYMS

Аннотация. Изучение мотивирующих топонимических основ в сравнительно-сопоставительном аспекте представляется весьма актуальным направлением. В статье рассматриваются тюркские географические термины, которые легли в основу чувашских ойконимов, а именно: наименования оронимических (уй, хир ‘поле’; сӑкӑр/сӑхӑр ‘овраг’, ту ‘гора’, чакӑл ‘крутизна, круча’), гидронимических (шыв/шу ‘вода’, ‘река’, кӗлӗ ‘озеро’), гелонимических (шур ‘болото’), литологических (чул ‘камень’) объектов. В качестве сравнительного материала приведены примеры из татарского языка. Рассматриваются также чувашские названия,